

Anatóliai út Európába – A török alkotmányozás fejlődéstörténete

Bár az elnökválasztást és az önkormányzati választásokat követően 2015 júniusában eredményes nemzetgyűlési választást tartottak Törökországban,^[1] a miniszterelnök kénytelen volt visszaadni a megbízólevelét, miután három és fél hónap alatt sem sikerült kormányt alakítania. A török alkotmány előírásainak megfelelően így az elnöknek új választásokat kell kiírnia, miközben a baloldali, elkötelezetten kurdbarát Népek Demokratikus Pártja népszavazást sürget az elnöki rendszer fenntartására vonatkozóan. Ebben a helyzetben Törökországnak számos olyan kérdéssel kell sürgősen foglalkoznia, amelyek a török alkotmányt, a közigazgatási rendszert és az igazságszolgáltatás rendszerét érintik.

Törökország még 1949-ben lett az Európa Tanács tagja, és 1963-ban az EEC társult tagja, 1995-től az EU Vámunió tagja. Milyen is és hogyan alakult ki az a török alkotmány, amelyet egy-két évtizeddel ezelőtt sokan a nyugati világban úgy emlegettek, mint amely követendő példa lehet az arab államok, illetve a Szovjetunió felbomlása után függetlenné vált, alapvetően iszlám vallást gyakorló egykori tagállamok számára? Hogyan épül fel és illeszkedik a török igazgatási rendszer a hatalmi ágak közé? Milyen a viszonya a török alkotmányos intézményeknek az Európai Unióban kialakult általános felfogáshoz és rendszerhez? A jelen tanulmány ezen kérdésekre keresi a választ.

[1] A választásokat a 2002 óta kormányzó AKP (Igazság és Fejlődés Párt) nyerte a szavazatok 40,9%-ával, de elvesztve korábbi abszolút többségét a parlamentben. Az ellenzéki pártok közül a Köztársasági Néppárt (CHP) 25%-ot, a Nemzeti Cselekvés Párt (MHP) 16,3%-ot és a parlamentbe pártként először bekerülő, a kisebbségek képviselőit építő Népi Demokrata Párt (HDP) 13,1%-ot kapott. A 10% alatti szavazatot kapott pártok nem nyertek képviselőt a parlamentben.

I. KORAI KÍSÉRLETEK AZ OSMÁN BIRODALOMBAN AZ ALKOTMÁNY LÉTREHOZÁSÁRA

Az egykori oszmán birodalom legfőbb szabályozója maga az iszlám vallás, ezen belül is annak elsődleges forrása, a Korán volt. Eltekintve a Korán eredetével és valódiságával kapcsolatos vitáktól, ami a síita és szunni mohamedánok közötti ellentétek fő forrása, leszögezhető, hogy az iszlámban a vallás és a törvény fogalma egy és ugyanaz. A „*seria*” (azaz a vallási jog vagy útmutatás) a hívők életének külső viszonyait szabályzó és a devianciákat büntető vallási parancsolatok összessége, azaz a hagyományos iszlám oktatásban és életvitelben nem vált ketté a teológia és a jog.

Maga a *seria* nem egy kidolgozott jogrendszer, hanem egy értelmezendő tanítás, így a valós joggyakorlás az adott mohamedán ország hagyományaihoz és politikai viszonyaihoz alkalmazkodott. A török alkotmányozást is végigkísérték és kísérik az adott korszak viszonyainak megnyilvánulásai és a politikai törekvések hatásai.

Bár az oszmán birodalom idején a szultánok természetesen nem nyúlhattak úgy a törvénykezéshez, hogy megváltoztassák a Korán tanításait, a birodalom fejlődése megkövetelte az igazgatás rendszerének kiépítését és időről-időre annak módosításait. Amikor 1453-ban Konstantinápoly elfoglalásával a birodalom állapota konszolidálódni látszott, II. Hódító Mehmed^[2] négy pillérre, azaz a Koránból származó szimbólumrendszerre épülő integrált adminisztrációt hozott létre. A rendszer működési szabályait – amelyek kiterjedtek a kormány törvényhozói és ítélkezési cselekedeteire is – írásba foglalták és a birodalom egészében alkalmazták. Ez a büntetőjogi rendelkezéseket is tartalmazó szabálygyűjtemény volt a Kanun, amely szabályainak egyik része a kormányzat és a hadsereg ügyével foglalkozott, a másik része pedig az adózással és a polgárok napi életvitelével. Az így kialakított rendszer közel száz évig alapjaiban változatlan maradt.

Amikor 1520-as trónra lépése után Szulejmán^[3] megszilárdította hatalmát, az előző évszázadban bekövetkezett társadalmi változásokat is figyelembe véve jelentősen kibővítette a jogrendszert. Az igazságszolgáltatás megszilárdításáért, szerepének növeléséért, az általa kezdeményezett és elfogadott törvényekért kapta a „törvényhozó” melléknevet. Új szabályozást vezetett be a kereskedelemre, a pénzügyi életre (például a kérhető kamat nagyságára), a vállalkozások létrehozására és működésére, az élelmiszerek előállítására és eladására vonatkozóan. A büntetőjogban jelentősen enyhítette a fizikai büntetés mértékét és arányát, bevezette az erkölcs elleni, valamint az erőszakos cselekedetek büntetését, és újr szabályozta a tolvajlás és betörés büntetését. Az általa kialakított stabil jogrendszer közel háromszáz évig maradt fenn.

[2] 1432–1481; oszmán szultán 1444-től 1446-ig, majd 1451-től haláláig.

[3] 1494/1495–1566; oszmán szultán 1520-tól haláláig.

A török birodalom hanyatlása, valamint az európai társadalmi fejlődés hatása következtében II. Mahmud^[4] szultán és utódjai idejében szultáni levelek által változott a jogrend. Ezek az intézkedések azonban jellemzően rövid életűek voltak, miután a következő szultánok rendre módosították, vagy eltörölték az elődök törvényeit. Így például az 1876-ban létrehozott új alkotmány (Kanun-u-Esasi) parlamentet létesített, és bár Abdul Hamid^[5] szultán az alkotmányra vonatkozóan jóváhagyó levelében belátta, hogy „az alkotmány ... létrehozása szükségessé vált”,^[6] mégis úgy vélte, hogy az a külső hatalmak érdekeit szolgálja, és 1878-ban – nem törődve azzal, hogy az alkotmány egyértelműen rögzítette, hogy „az alkotmány egyetlen pontja semmilyen ürügy, semmiféle indok alapján nem függeszthető fel vagy hagyható figyelmen kívül” – felfüggesztette a parlament működését.^[7] Ugyanakkor minden évben nyilvánosan publikáltatta az alkotmányt a birodalom alaptörvényeként, amely jóllehet részleges és hiányos volt, és számos fontos kérdésben nem foglalt állást, de az abszolút monarchia helyett mégis csak az alkotmányos monarchia irányába vitte a birodalmat.^[8]

Az alkotmány deklarálta a törvény előtti egyenlőséget, a személyiségi jogokat és a tulajdonhoz való jogot, a sajtószabadságot, a vallások szabad gyakorlását, ugyanakkor fenntartotta azt, hogy az államvallás az iszlám. A parlament a politikai viszonyok fokozatos változása, elsősorban az „ifjú törökök” mozgalmanak nyomására kezdett el ismét működni 1909-ben, és változtatásokat hajtott végre az alkotmányban. Mindenekelőtt korlátozta a szultán vétőjogát a törvényekkel kapcsolatban, a minisztereket személyesen és kollektíven is felelőssé tette a parlament előtt cselekedeteikért és elrendelte a parlamenti ülések évenkénti megnyitását.^[9]

Az 1910-es évek elején kirobbant háborúk (a török-olasz, majd a két balkáni háború) és az I. világháború viharai mindent megváltoztattak a török birodalomban. A modern török állam létrejötté Kemal Mustafa Atatürk^[10] nevéhez kötődik, akinek vezetésével biztosították az ország függetlenségét, területének megőrzését,^[11] a szultanátus (és kalifátus) eltörlését és a köztársaság megteremtését.^[12]

[4] 1785–1839; oszmán szultán 1808-tól haláláig.

[5] 1842–1918; oszmán szultán 1876–1909.

[6] Mészáros, 1912, 24–25.

[7] Lybyer, 1910, 37–38.

[8] Az alkotmány teljes szövege angol fordításban: Parliamentary papers, 1877, 114–131.

[9] Earle, 1925, 78–79.

[10] 1881–1938.

[11] Ezeket a tizenkilencedik századi, majd az első világháború előtti és utáni törekvéseket összefoglalja: Pintér, 2005.

[12] Flesch, 2007, 35–41.

II. A TÖRÖK KÖZTÁRSASÁG ALKOTMÁNYAI

A Török Köztársaság négy alkotmányából kettő (1921-es és 1924-es) az első világháborút követően a nemzeti függetlenségi harc időszakában, illetve közvetlenül annak lezárása után, egy új köztársaság kiépítésének kezdetén született, a másik két alkotmány (1961 és 1982) pedig éppen katonai hatalomátvételek időszakában, a hadsereg döntő befolyása mellett keletkezett. Az alaptörvények tehát sajátos, bizonyos értelemben válságos körülmények között kerültek elfogadásra, amelyek meghatározták az alkotmányok céljait, felépítését, létrehozásuk körülményeit és megvalósításuk feltételeit.

1. Az 1921-es alkotmány

Az első világháborúban való török részvételt lezáró nemzetközi tárgyalásokon Sevres-ben a szultán megbízottai ugyan elfogadták a győztes hatalmak követeléseit és a birodalom részekre szabdalását, de az ez ellen fellépő török nacionalisták Kemal Mustafa vezetésével jelentős katonai sikereket értek el a megszálló hatalmakkal szemben. Az ezt követő Lausanne-i szerződésből kikerültek a korábbi kapitulációs okmányban rögzített, a Törökországban tartózkodó külföldiekre vonatkozó kiváltságok, továbbá Törökország kötelezettséget vállalt a kisebbségek jogainak biztosítására, amennyiben a szomszédos országokban élő török kisebbségek jogai hasonlóan garantálásra kerülnek. A jogok megsértése esetén a felek a Nemzetközi Állandó Bíróság joghatóságát kötötték ki.^[13]

Az 1921-es alkotmányt az 1920-ban létrehozott Nagy Nemzetgyűlés fogadta el, legfőbb célja pedig a győztes nagyhatalmak által felszabdalni szánt egykori birodalom valamennyi lakosának egyesítése volt, az ország törökök által lakott területi egységének és függetlenségének, a nemzeti szuverenitásnak a megvédése érdekében. Az alkotmányozás szempontjából a leglényegesebb dokumentum azonban az „Alapvető szervezetről szóló törvény” volt, amelynek elfogadásával az alkotmányozó nemzetgyűlés saját magát a nemzet egyetlen képviselőjévé, a törvénykezés és az igazgatás szuverén hatalmává kiáltotta ki.^[14] Ez a jogszabály 1920. március 16-i, visszamenőleges hatállyal (amikor a külföldi csapatok elfoglalták Konstantinápolyt) megszüntette a szultán által kinevezett parlamentet és kormányt, így erre hivatkozva a nagy nemzetgyűlés felmondhatta a szultán által elfogadott és Törökországot felosztó sevres-i szerződést, csapatokat küldhetett a megszálló görög és angol seregek ellen, valamint titkos megállapodásokat írhatott alá a Törökország függetlenségét elismerő Franciaországgal és Olaszországgal. A függetlenségi háború 1923-ban történt befejezéséig maga a

[13] Ezt egészítette ki egy 1923-ban kötött megállapodás, melynek értelmében Törökországból mintegy százezer görög származású embert telepítettek ki Görögországba, és ugyanakkor közel négyszázezer török származású lakos került Macedóniából és máshonnan Törökországba.

[14] Law of Fundamental Organization, 1923, 458–459.

török kormány is mint a „Nagy Nemzetgyűlés kormánya” funkcionált. A szuverenitásnak a néptől való származtatása és a népre történő testálása révén (az eredeti szöveg szerint: „jelenleg a török nemzet saját sorsának valódi alakítója”) a nemzetgyűlés kimondta a szultanátus megszüntetését, és VI. Mehmed szultánt 1922. november 1-jével leváltotta trónjáról.

2. Az 1924-ben elfogadott alkotmány

A köztársaság 1923. október 29-i kikiáltását követően a szultanátushoz kötődő utolsó kapcsolatot is megszakította a nemzetgyűlés azzal, hogy megszüntette a kalifátust, és ezzel lényegében kimondta azt is, hogy Törökország nem vallási központja az iszlámnak. A nemzetgyűlés a vallásbíróságokat az Igazságügyi Minisztérium, a mecsetekben működő egyházi iskolákat pedig az Oktatási Minisztérium felügyelete alá helyezte.

1924. április 20-án fogadták el az új, véglegesnek szánt alkotmányt, amely az akkori politikai viszonyoknak megfelelően már a megszilárdult Török Köztársaság funkcionálását helyezte középpontba, a Kemal Mustafa Atatürk által létrehozott egyetlen parlamenti párt, a Köztársasági Néppárt szándékai szerint. Az alkotmány célja az egységes Török Köztársaság hatékony funkcionálásának biztosítása, a nemzetállam kiépítése és megszilárdítása, a szultanátussal és annak hagyományaival való szakítás volt. Ez az alkotmány megőrizte a nemzeti szuverenitás elvét, hangsúlyozta a török nemzet egységét, kimondta az alkotmány elsődlegességét minden más törvénnyel szemben, bevezette a sajtó-, a gondolat- és szólásszabadság elvét, hangsúlyozta a munkához, tulajdonhoz és egyesüléshez való jogokat. Miközben az alkotmány elfogadta a vallásszabadság eszméjét, a 2. szakasza egyértelműen fogalmazva kimondta: „A török állam vallása az iszlám vallás”.^[15] A 26. szakasz alapján a nagy nemzetgyűlés maga valósítja meg a szent törvényt, míg a 75. szakaszban, amely az elnök eskütételét szabályozza, egyértelműen vallásos kitételek vannak.

A szekularizációt egyéb intézkedésekkel is erősítették: betiltották a vallási dervisrendeket, megszüntették az iszlám szerint kötött házasságok hivatalosként történő elismerését, betiltották a többnejűséget. A demokrácia erősítése és a szultanátus káros hagyományai eltörlése érdekében biztosították a nők törvény előtti egyenlőségét, lehetőséget adtak a nők oktatásához, betiltották a fezt viselését, eltörlték az efendi, bej és pasa címek viselését. Bár az alkotmányt a szakértők szellemében demokratikusnak tartják, jelentős hiányossága volt, hogy ténylegesen nem tartalmazott egyensúlyokat és fékeket a parlamenti többség abszolút hatalmával szemben, ami a későbbiekben még komoly konfliktusok forrásává vált.^[16] Az alkotmányt még Kemal életében az olasz büntetőjog,

[15] Earle, 1925, 89.

[16] Özbudun, 2012, 39-50.

a német kereskedelmi jog, valamint a svájci polgári jogrend elveinek és szabályainak átvételével többször módosították, ezzel erősítve az alkotmány alapvető céljait, és közelítve a török alkotmányt és jogrendet az általánosan elfogadott európai jogrendi szellemiséghez. Az 1937-ben végrehajtott módosítás tartalmazta szöveg szerint is a "kemalizmus" hat alapelvét, amelyet a Köztársasági Néppárt még 1931-ben rögzített programjában: a republikanizmus (a szultanátussal szemben köztársaság), a popularizmus (a nemzeti érzés erősítése, a nemzet közös érdekeinek elsődlegessége), az etatizmus (az állam szerepe a társadalmi és gazdasági élet irányításában), a reformizmus, a nacionalizmus (a nemzettudat kialakítása, erősítése és fenntartása), és a szekularizmus (az állam és a vallás szétválasztása) elvét.

3. A korai alkotmányok eltérései

Az 1921-es és az 1924-es alkotmányok a demokratikus, európai jogrendnek sok tekintetben megfelelő szabályozást nyújtottak, viszont a létrehozásukat mozgató és az általuk elérendő célok eltérő volta miatt több vonatkozásban különböztek egymástól. Az 1921-es alkotmány azzal, hogy a szuverenitást a szultán helyett a néphez csatolta, és a nemzet kizárólagos képviselőjének a nemzetgyűlést nevezte meg, utat nyitott egy demokratikus köztársaság létrehozásához, és lehetővé tette a parlamentáris kormányzás létrejöttét. Ugyanakkor éppen az ország egyben tartása érdekében és a szultanátussal való szakítás bizonyos garanciájaként az alkotmány nem alkalmazta a hatalommegosztás elvét, hanem minden hatalom gyakorlását a kormány kezébe tette.

Az 1924-es alkotmány viszont a parlamentet hatalmazta fel a kormány, azaz a végrehajtó hatalom ellenőrzésére, és nem tette lehetővé sem a kormánynak, sem az elnöknek, hogy feloszlathassa a parlamentet. A hatalmi ágak világos szétválasztására irányuló törekvés nyilvánult meg az igazságszolgáltatás függetlenítésében is, miután az 54. szakasz alapján „A bírók függetlenek az eljárások végrehajtásában és ítéleteik meghozatalában. Védelmet élveznek bármiféle befolyásolással szemben, és csupán a törvénynek felelősek. Sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom nem módosíthatja, változtathatja vagy késleltetheti a bíróságok döntéseinek végrehajtását”.^[17]

Amíg az 1921-es alkotmány nem hivatkozott a törökre, mint nemzetre és nem nevezte töröknek Törökország állampolgárait, vagyis kimondatlanul megengedte a nemzetiségek létét, addig az 1924-es alkotmány, éppen a nemzetépítés és a hatékony igazgatást szolgáló centralizáció céljával gyengítette az etnikai harmonizációt azzal, hogy bár rögzítette az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, azonban mindenkit töröknek nevezett, és a 88. szakaszban a nemzeti összetartozás tekintetében rendkívül fontos meghatározásként megadta annak

[17] Earle, 1925, 95.

definícióját. „A török elnevezést, mint politikai kifejezést úgy kell értelmezni, hogy az magában foglalja a Török Köztársaság valamennyi állampolgárát származásra vagy vallásra való hivatkozás vagy különbségtétel nélkül”.^[18] Az eredeti török szövegben szereplő „ahali” az arabból származó, török nyelvben annak idején alkalmazott kifejezés egy olyan közösségre utal, amelynek tagjait csak földrajzi kapcsolat köti össze. A szakértők jelentős része úgy tartja, hogy az alkotmányos szöveg ennek megfelelően Törökországot diverzifikált, több nemzetiségű társadalomnak írja le, amelynek tagjait a közös állampolgárság jellemzi.

A „törökség” hangsúlyozása ugyanakkor jelentős mértékben a szultanátussal való szakítás egyik eleme is volt, mivel az arab írásmód, a vallási szövegek arab nyelven történő citálása vezetett Kemal felfogása szerint a török birodalom gyengüléséhez, a birodalomépítéshez erőt adó török kulturális, nyelvi és egyéb nemzeti sajátosságok elhanyagolása révén. Nem véletlen, hogy Kemal reformjai, amelyek többsége módosítások révén beépült az alkotmányba is, elsősorban a múlt „károsnak” tartott elemeivel való szakítást jelentették, és jelentős mértékben az iszlám hagyományai ellen irányultak. Kemal 1922-ben megszüntette a szultanátust, majd két évvel később az iszlám vallás központját jelképező kalifátust, valamint megszüntette a seria-tanácsot, amelynek eredeti funkciója a parlament által létrehozott törvények szentesítése volt. Az 1926-ban elfogadott törvényekben megszüntette az iszlám vallás által elfogadott poligámiát, kötelezővé tette az állam előtti házasságot, továbbá eltörölte a millet-rendszert.^[19] Két évvel később az alkotmányban kifejezésre került az állam és a vallás teljes szétválása, miután megszűnt az a kitétel, hogy a török állam vallása az iszlám. 1934-ben alkotmánymódosítással szavazati jogot biztosítottak a nőknek, és lehetővé tették számukra hivatalok betöltését.

Fontos lépésként bevezették a latin betűs török írást. A megelőző évszázadokban az oszmán birodalomban az elit által és a hivatalos érintkezésben általánosan használt nyelv az arab, török és farszi (perzsa) nyelvek sajátos keveréke, az „oszmán török” volt, amelyet arab betűkkel írtak. Az arab betűk ismerete következtében a törökök olvashatták az ugyancsak arabul írt Koránt, így a valláshoz való kapcsolatuk sokkal szorosabb volt, mint magához a török államhoz való kötődésük. Viszont mivel a művészetben, az irodalomban elsődlegesen használt nyelv a perzsa volt, a lakosság nagy tömegei számára mindezen alkotások jelentős mértékben idegenek maradtak. A nyelvi reform két lényeges elemet foglalt magában: a latin betűs abc bevezetését, valamint a nyelv megtisztítását az arab

[18] Uo. 98.

[19] A millet-rendszer lehetővé tette, hogy jogilag védett, elismert vallási közösségek saját magukat irányíthassák belső ügyeikben. A török birodalomban az első milletek létrejöttét a keresztények számára még II. Hódító Mehmed engedélyezte, majd az 1839-ben kezdődött és később is elfogadott Tanzimat reformok tették általánossá. Bár a millethez tartozás alapja a vallás volt és nem az etnikum, a rendszer jelentős mértékben az etnikai közösségek létezését és jogilag elkülönült irányítását tette lehetővé. A millet-rendszer eltörlését sokan egyúttal az etnikai különbségek elismerésének megszűnéséként is értelmezték.

és perzsa kifejezésektől, illetve a régi török kifejezések visszahozatalát. A nyelvi reformot követően a felnövő generációknak nem volt szüksége az arab nyelv elsajátítására, így kapcsolata az oszmán múlttal és annak fő elemével, az arab nyelvű vallással gyengült vagy megszűnt.^[20]

Mindkét alkotmány meghatározta a végrehajtó hatalom szerepét és jogkörét. Az 1921-es alkotmány a nemzetgyűlést hatalmazta fel minden joggal, az alkotmányban nem szerepelt az elnök kifejezés és funkció. A hatalommegosztás rendszerét bevezető 1924-es alkotmány viszont részletesen tárgyalja a duális struktúrájú végrehajtó hatalom szerepét, jogállását. Az állam vezetője a köztársasági elnök, aki egy parlamenti időszakban marad a hivatalában és újra választható. A miniszterelnököt az elnök nevezi ki, és a parlament hagyja jóvá a kinevezést. Az alkotmány első tervezetében az elnöknek szélesebb jogköre és erősebb hatalma lett volna, továbbá a tervezet alapján az elnök megbízatása 8 évre szólt volna, nem csak egy parlamenti ciklus négyéves időszakára.

Mindkét alkotmány megalkotásakor lényegében egyetlen akarat érvényesült, ami a parlamentben levő egyetlen párt, a Kemal Mustafa által alapított Köztársasági Néppárt akarata. A többpárti képviselet csak a véglegesnek szánt alkotmány elfogadása, a köztársaság megszilárdulása után került napirendre. Egyes vélemények szerint magának Kemal Mustafának a kezdeményezésére^[21] jött létre 1924-ben egy másik párt, az egykori fegyvertársak közül néhányuk által alapított Progresszív Republikánus Párt (PRP), amely programja szerint liberális, demokratikus és nemzeti érzelmű. Egyik legérdekesebb programpontja szerint „a párt tiszteletben tartja a hitet és a vallásos gondolkodást”, azaz lényegében támogatta a kalifátus fenntartását, visszaállítását. Kemal viszont a hithez és a kalifátushoz való ilyen jellegű ragaszkodást a bigottság megnyilvánulásának tekintette és elítélte, ennek eredményeként a Said sejk által vezetett 1925-ös kurd nacionalista és vallási felkelést^[22] követően a parlament a kormányzó párt előterjesztésében törvényt fogadott el, amely korlátozott mindenfajta fellépést a „törvénnyel és renddel” szemben, valamint betiltotta az ilyen szervezeteket – és ezzel gyakorlatilag betiltotta az ellenzéki pártot is.

Már a szultanátus megszűntetése óta szembe kellett néznie Kemalnak egy tulajdonképpen sokkal befolyásosabb tömörüléssel: az egykori monarchisták csapatával, a – hivatalos pártként nem bejegyzett – Unió és Halaadás párttal, amelyben volt miniszterek, vezető tisztviselők és magas rangú,

[20] Viszonylag hamar kiderült azonban, hogy nem lehet minden meghonosodott arab vagy perzsa kifejezést eredeti török szóval helyettesíteni. Kemal Atatürk azzal a javaslattal oldotta meg a problémát, hogy mivel mindkét nyelvnek az eredete a török nyelv volt, ha nem találunk az idegen kifejezésre új török szót, akkor használhatják az idegen kifejezést is, hiszen végső soron az is törökből származik.

[21] Több szakmai írásban is szerepel, hogy Kemal kérésére jött létre az ellenzéki párt, de a párt és vezetői későbbi sorsának figyelembevételével ez megkérdőjelezhető.

[22] A felkelésről részletes képet ad Bruinessen, 1992.

de a kemali időszakban félretett katonatisztek vállaltak szerepet.^[23] Ez ellen a tömörülés ellen azonban Kemal nem lépett fel sem a Said sejk-féle lázadás, sem az 1926-os izmíri merényletkísérlet után, így arra a következtetésre lehet jutni, hogy – legalábbis a szokásos politikai hatalmi harcra túl, az alkotmányozás vonatkozásában – a PRP-vel szembeni fellépés esetében az igazi ütközőpont a szekularizáció kérdése volt, amely a kalifátus megszüntetése nyomán ismételen kiélesedett a török politikai életben. Ebben a vonatkozásban Kemal Mustafa és követői következetesen elutasítóak és kíméletlenek voltak mindazokkal szemben, akik a vallást az állami életbe vagy a politikai életbe megkísérelték visszahozni.

Annak ellenére, hogy az idegen megszállók felett győztes hadsereg vezetői közül többen kerültek be a parlamentbe, és maga Kemal Mustafa is a hadsereg soraiból érkezett, lépések történtek a hadsereg befolyásának jogi úton történő csökkentésére.^[24] A parlamentbe megválasztott katonáknak ki kellett lépniük a hadseregből, a Katonai Büntetőtörvénykönyv pedig megtiltotta aktív katonai szolgálatot teljesítő személyeknek a párttagságot és a politikai aktivitást.^[25] Ugyanakkor a törvény felhatalmazta a hadsereget, hogy a „forradalom élenjárójaként cselekedjen” és „beavatkozzon a politikai életbe, ha máskülönben az állam túlélése súlyos veszélybe kerülne”. Az 1935-ben elfogadott Hadsereg Belső Szolgálati Szabályzatának 34. és 35. szakaszai alapján a hadsereg alkotmányosan arra kötelezett, hogy megőrizze és megvédje a hazát és a köztársaságot.^[26] Bár ez a kötelezettség természetes a kívülről fenyegető ellenséggel szemben, a hadsereg értelmezése szerint ez vonatkozott a belső „veszélyekre” is. A hadseregnek a napi politikától való távoltartását szolgálta Kemalnak az az intézkedése, hogy a vezérkari főnöki hivatal többé nem kapott automatikusan képviselést a kormányban, ugyanakkor nem volt a hadügyminiszter alárendeltje, hanem közvetlenül az elnöknek jelentett. Mindezzel együtt is a hadsereget a lakosság a kemalizmus fő letéteményesének és őrének tekintette – különösen a szekularizáció tekintetében. A hadsereg vezetése Kemal Atatürk halála után évtizedekig ezt a felfogást képviselte, és ennek a nézetnek a szellemében avatkozott be később többször is a török politikai életbe és az alkotmányozás folyamatába.

Az 1924-ben elfogadott alkotmány az ismertetett módosításokkal közel négy évtizedig volt hatályban, és alkalmasnak bizonyult arra is, hogy a második világháborút követően szabályozza a többpárti politikai rendszer kialakulását és működését, lehetővé téve a modern és szekularizált köztársaság működését. Ugyanakkor, bár a második világháborút követően több párt jött létre,

[23] Özuglu, 2011, 156-159.

[24] A hadsereg befolyásának csökkentésére az első, igen jelentős lépést – nem jogi, hanem erőszakos úton – II. Mahmud szultán tette meg a 19. század első felében, amikor megvonta a janicsárság kiváltságait, kivégeztette vezetőit és közel 6000 katonát.

[25] Capezza, 2009, 15.

[26] Hadsereg Belső Szolgálati Szabályzat, 34. szakasz. Idézi Hale, 1994, 72., 80.

a választási rendszer következtében valójában kétpárti rendszer működött. Az 1946-ban létrehozott Köztársasági Néppárt egyre elitistábbá váló, paternalista jellegű irányításával szemben ellenzéki pártként fellépő Demokrata Párt (DP) négy évvel később megnyerte a választásokat, és átvette az ország irányítását a kemáli párttól.

4. Változó körülmények – új alkotmányok

A két alkotmány létrehozásának folyamatát kísérő viták, valamint maguk az alkotmányszövegek feltárták és bizonyos mértékben előrevetítették, hogy minden alkotmányozási folyamatban Törökországnak négy alapvető kérdéskörrel kell szembenéznie az alkotmány létrehozásakor: a szekularizáció kérdéskörével; az etnikai sokszínűség kifejezésével; a hadseregnek az állam irányításában betöltött szerepével; valamint a végrehajtó hatalom koncentráltóságának mértékével, ezen belül is az elnöki jogkör meghatározásával.

A Kemal Mustafa által elindított folyamat teljes körű modernizálását jelentett, és mindazokat a kérdéseket érintette, amelyek a török társadalom fő jellemzői voltak. Több szakértő szakaszokra bontja ezt a hosszú, és még ma sem lezáródott folyamatot.^[27] Az első, 1921-ben kezdődött szakasz fő jellemzője az egységes nemzetállam építése, a modernizálást leginkább gátló tényezők (szultánátus, a vallás jelenléte a politikai életben és a joggyakorlásban, a kalifátus) erőteljes megszüntetése. A második szakasz elsődleges eleme a demokratizálás, amely a többpárti rendszer kialakulásával és a hatalomnak civil (vagyis nem a hadsereggel kapcsolatban álló személyek által létrehozott) szervezetek kezébe kerülésével veszi kezdetét. A harmadik, globalizációs szakasz a nyolcvanas évek elejével indul, amikor Törökország reagál az erőteljes nemzetköziesedésre, egyre inkább kilép a nemzetközi szintre és egyúttal teret enged a külső gazdasági szereplőknek az országon belül is. A török-EU tárgyalások megkezdésével, illetve Törökországnak az Európai Unióval való szorosabb kapcsolatai kiépítésével kezdődik, kezdődne egy negyedik, „európaizálódási” szakasz is.

Már az első szakaszban is jól látható, hogy az említett négy kulcskérdés kezelése milyen problematikus volt a Török Köztársaságban. A kérdések nemcsak külön-külön jelentettek problémát, hanem néha összekapcsolódtak egymással, súlyosbítva felszínre kerülésük társadalmi és politikai következményeit. A Said sejk által vezetett felkelés egyszerre volt vallási és etnikai jellegű, így a török alkotmány két kulcs elve, a szekularizáció és az egységes török nemzetállam ellen irányult. A felkelés szervezői és irányítói kezdetben kurd katonai vezetők és képzett kurd politikusok voltak, Said sejk pedig egyszerre volt elkötelezett kurd nacionalista és hívő vallási vezető.^[28] A felkelés etnikai oldalról a Kemal

[27] Keyman, 2010, 312–327.

[28] Olson, 1989.

által meghirdetett török nacionalizmus ellen lépett fel, amely nem ismerte el a kurdok, mint relatíve elkülönült közösség létét és nyelvi, kulturális megvalósítású érdekeit. Szervezetük, a vezető kurd politikai szervezet, az Azadi kifogásolta a kisebbségek „eltörlésével” és kezelésével kapcsolatos intézkedéseket; és helytelenítette a kalifátus megszüntetését, mivel ez a lépés „elvágtá a törököket és a kurdokat összekötő utolsó szálak egyikét”. Ellenezte a kurd nyelv bíróságokon és iskolákban történő használatának megszüntetését; az intézkedéseket, melyek révén a kurd provinciákba csak török származású vezetők kerültek kinevezésre; a kormány beavatkozását a választásokba a kurd provinciákban; a törzsek egymás elleni kijátszását a kormány által; valamint azt a tényt, hogy az adó beszedése ellenében semmiféle juttatás nem került vissza a kurd területekre.^[29]

A vallási oldalt egyértelműen az iszlám háttérbe szorítása, a kalifátus megszüntetése elleni fellépés jelentette. A felkelés szimbólumai főként vallási jellegűek voltak: zöld zászlók (a szultán és Mohamed színe), iszlám harci jelszavak, dzsihadista terminológia és a Korán felmutatása. Said sejk magát a „hívők parancsnokának” nevezte és vallotta, hogy az elesett felkelők mártírok, akik közvetlenül a paradicsomba jutnak. A felkelés motiváló tényezői közé lehet sorolni a harmadik elemet is: a végrehajtó hatalomnak a kormány és az elnök kezében való teljes koncentrálása megszüntette még azt a mérsékelt szabadságot is a lokális döntésekben, amelyet a szultánátus idején élveztek a térségben levő kurdok. Hangsúlyozottan számított a sevres-i szerződésben foglalt remény: egy önálló kurd állam megteremtésének lehetősége.^[30]

A kemali modernizáció tehát olyan körülmények között haladt előre, amelyek többé-kevésbé elfedték, de nem szüntették meg a török társadalmat megosztó problémákat, az ország dichotómiáját. Miközben a „centrum”, vagyis az Ankarában összpontosuló modernista erők előreviszik a folyamatot, segítik a köztársaság fejlődését, a perifériákon élők között az iszlám hatása, valamint az etnikai alapú nacionalizmus gyökerei erősek, és ezek visszahúzó erők. Ebből adódóan a központi kormányzat, illetve az alkotmányos elvek védői szinte permanens harcban állnak a szekularizáció ellenzőivel és a török nacionalizmus ellen fellépőkkel. A döntéshozatalat centralizálni igyekvő kormányzó párttal szemben fellépő bármely ellenzéki párt akkor remélhet sikert, ha tömegbázisát a periférián szélesíti. Ez viszont azt jelenti, hogy valamilyen mértékig fel kell vállalnia az ott élők követeléseit, vagyis az iszlám támogatását, a döntéshozatal decentralizációját, az elmaradott régiók gazdasági támogatását, és a helyi közösségek önkormányzatiságának támogatását. A praktikus kérdés nem annyira az, hogy felvállalja-e valamely párt mindezek képviseletét, hanem az, hogy

[29] Bruinessen, 1992.

[30] Természetesen egy ilyen lehetőség ismételt felmerülése rendkívül érzékenyen érintette az éppen csak megszilárduló Török Köztársaság vezetőit, akik a török birodalom felszabdalását lehetővé tevő sevres-i szerződést utasították el és folytattak függetlenségi harcot. A független kurd állam létrehozásának kérdése mindmáig az egyik legérzékenyebb kérdés Törökország számára.

követelések megjelenési formája és mértéke átlépi-e azt a határt, amelyet a kemali elveket és az alkotmányban rögzített szabályokat magukénak vallók még elviselnek, illetve újabban azt a határt is, amelyet a török belső fejlődést megítélő nemzetközi erők (mindenek előtt az Európai Unió) igyekeznek a maguk szempontjai szerint Törökország számára megszabni, amely két határvonal ráadásul nem esik egybe.

A létrejött többpárti rendszer keretében 1950-ben hatalomra jutott Demokrata Pártnak (DP) a demokratizálási folyamatban éppen a fenti problémákkal kellett szembenéznie és azokra megoldást találni – egy több mint két évtizeddel korábban elfogadott alkotmány keretei között. Márpedig ez az alkotmány, ahol a parlamentben többséget szerző párt gyakorlatilag korlátlan hatalmat élvez, lehetővé tette a DP számára a hatalom ugyanolyan autokratikus gyakorlását, mint az elődje számára. Megfelelve az őt támogatók igényeinek, a DP csökkentette az állam szerepét a gazdasági élet irányításában, és lehetővé tette az elmaradott, vidéki térségek fejlesztését állami- és magánpénzek bevonásával, valamint külföldi, mindenekelőtt amerikai (Marshall) segéllyel.^[31] Enyhített a szekularizáció szabályain, lehetővé tette arab nyelvű vallási és egyéb könyvek nyomtatását, engedélyezte ismét az arab nyelv használatát az imára hívásban, és tulajdonképpen tudomásul vette vallási csoportok újra megjelenő politikai aktivitását.^[32] A számukban is egyre szaporodó vezető üzletemberek, valamint a parasztság szavazatait jelentősen befolyásoló nagybirtokosok támogatása révén a DP 1954-ben ismét abszolút többséget szerzett a választásokon (az 541 helyből 503-at szerzett meg a parlamentben, ismét csak a többséget preferáló választási rendszer következtében). Ezt követően azonban a Marshall-segély beszüntetése, valamint egyéb gazdasági okok miatt a gazdasági fellendülés megtorpant, az életvitel költségei 1953–58 között mintegy 150%-kal nőttek,^[33] jelentős külkereskedelmi deficit keletkezett, és megjelent az egyre növekvő infláció. A gazdasági helyzet romlása erőteljesebben érződött a városokban, mint a falvakban, miközben az évtized során jelentősen felgyorsult a városokba áramlás folyamata.

Az ellenzéki párt és a városi értelmiség aktív kritikája mellett a DP az 1957-es választásokon elvesztette abszolút többségét a parlamentben. A kormány már a választások előtt is minden eszközzel próbálta korlátozni a kritikai megnyilvánulásokat, újságokat tiltatott és zúzatott be, igyekezett megfélemlíteni az ellenzéket. A politikai radikalizmus erősödött, az egyetemi ifjúság tüntetett, az ellenzék mindenhol politikai gyűléseket tartott, amelyek elfojtására a kormány megpróbálta bevonni a hadsereget is. Nem számolt azonban a kemali örökséggel,

[31] Törökország ekkor már a NATO tagja volt, és a NATO szempontjából fontos szerepet játszott a hidegháborús viszonyok között a Szovjetunió féken tartásában, a déli tengeri kijáratok (Dardanellák és Boszporusz) ellenőrzésében. Az USA ebben az időszakban aktívan közreműködött török politikusok, leendő államférfiak (pl. Demirel későbbi elnök), valamint török katonatisztek kiképzésében.

[32] Landau, 1974, 3–6.

[33] Simpson, 1965, 150–151.

valamint a hadsereggel kapcsolatban folytatott rossz politikának a következményeivel. A kormány a hadsereg felső vezetésébe saját embereit ültette, de magát a hadsereget – különösen anyagi juttatások tekintetében – elhanyagolta, mivel a katonák nem vehettek részt választásokon, így nem jelentettek potenciális támogatót a DP számára. 1960-ban a Nemzeti Unió Bizottságba szerveződött fiatal tisztek és támogatóik katonai puccsot hajtottak végre, állami intézményeket és rádióállomásokat foglaltak el, letartóztatták az elnököt, a teljes minisztertanácsot és a DP képviselőit, majd bírósági eljárás után az alkotmány megsértése (az ellenzéki pártok tevékenységét vizsgáló bizottság létrehozása, az ellenzéki pártok elnyomása) vádjával kivégeztették a miniszterelnököt, a pénzügyminisztert, a külügyminisztert és számos képviselőt, az elnököt pedig börtönbüntetésre ítélték. Szakértők úgy értelmezték a fiatal tisztek egy csoportja által szervezett katonai hatalomátvételt, mint amely szükséges volt, mivel „a hadsereg jól megalapozott politikai semlegessége volt veszélyben”.^[34]

A különféle azonnali (a szabadságjogokat visszaállító és a gazdasági terheket enyhítő) intézkedéseik mellett fő feladatuknak azt tekintették, hogy egy új és jobb alkotmány létrehozásával, valamint egy megreformált választási rendszerrel együtt visszaadják az irányítást a civilek kezébe.^[35] Első intézkedéseik között szerepelt az, hogy egy neves professzorokból, jogi szakértőkből álló bizottságot bíztak meg az alkotmány megszövegezésével, majd alkotmányozó nemzetgyűlést hoztak létre, amelyen a volt kormányzópárt kivételével gyakorlatilag valamennyi civil és politikai intézmény, valamint Nemzeti Unió Bizottság is képviseltette magát. Közel egy éves munka és az azt követő politikai viták után 1961 júliusában a népszavazás jóváhagyta az új alkotmány parlament általi elfogadását.^[36]

5. Az 1961-es alkotmány

Az új alkotmány négy fő jellemzőjét szokás kiemelni: pluralista demokráciát vezetett be; erősítette a hatalmi ágak szétválasztását; fenntartotta és bővítette a szociális állam elvét; és jelentősen bővítette a polgári- és szabadságjogokat.^[37]

Az új struktúra a korábbi „mindenható” törvényhozó testület helyett pluralista demokráciára épült, az új alkotmány szerint „a nemzet a szuverenitását az arra felhatalmazott intézmények révén gyakorolja összhangban az alkotmányban lefektetett elvekkel”. A többségi elvű választási rendszerről áttértek a bírói

[34] Halpern, 1963, 315.

[35] Ezt a véleményt hangoztatja többek között Landau, 1974, 9.

[36] A népszavazáson a 12,7 millió választásra jogosult 81%-a vett részt. Az érvényes szavazatok 61,5 %-a támogatta az új alkotmányt (ami gyakorlatilag a szavazásra jogosultaknak valamivel kevesebb, mint a fele).

[37] Metin - Gelbal, 2008, 125.

szervezet által ellenőrzött^[38] szavazás-arányos választásokra, a rendszerbe pedig beépültek a fékek és egyensúlyok, ennek megfelelően a törvényhozás csak más hatalmi ágakkal együtt gyakorolja a hatalmat és képviseli a nemzeti szuverenitást, a végrehajtó tevékenysége pedig csak annyiban legitim, amennyiben az a törvény által előírt határokon belül marad. Az új alkotmány szerkezeti változtatásokat hajtott végre a törvényhozás rendszerében: kétkamarássá változtatta a parlamentet.

Az alkotmány jelentősen kibővítette a civil- és szabadságjogokat,^[39] valamint védelmükre, továbbá a törvényhozói és végrehajtó hatalom korlátozására alkotmánybírósgot hozott létre három alapvető funkcióval: a nemzetgyűlés által elfogadott törvények alkotmányosságának vizsgálata; az elnök, a miniszterek, a legfelsőbb bíróság bírái, a főügyész és az alkotmánybírósg tagjai ellen benyújtott vádak vizsgálata; továbbá az alkotmány által rábízott egyéb feladatok ellátása, pl. pártok feloszlata.^[40]

Az alkotmány a Török Köztársaságot „nemzeti, demokratikus, szekuláris és szociális” államként definiálta, amely „tisztelőben tartja azon törvények uralmát, amelyet az emberi jogok bázisán és a Preambulumban lefektetett elvek alapján hoztak létre”. Rögzíti, hogy minden török állampolgár egyenlő a törvény előtt nyelvre, származásra, nemre, politikai hitvallására, filozófiájára, vallására és szektájára tekintet nélkül, továbbá megerősíti a gondolat- és vallásszabadságot, és a vallási oktatást az egyén döntési jogkörébe helyezi.^[41] Ezzel együtt az alkotmány 54. szakasza szerint „mindenki, aki a török államhoz állampolgárság révén kötődik, török”, így lényegében fenntartotta az 1924-es alkotmányban rögzített török nacionalizmust mint a nemzeti identitás kulcs elemét, és bár az alkotmány 2. szakaszában a nacionalizmus kifejezést nemzetire cserélte, ez nem elgítette ki a kurdokat, illetve más kisebbségeket.

Az 1961-es alkotmány az állam szekuláris voltának kimondásával^[42] fenntartotta a Török Köztársaság szekuláris jellegét. A vallásszabadsággal foglalkozó 19. szakasz értelmében „Minden egyénnek rendelkeznie kell a gondolat, a vallási meggyőződés és hit szabadságával. Minden imádkozás, vallási rituálé és ceremónia, amely nincs ellentétben a közrenddel, az általános erkölccsel és az ezekre vonatkozóan elfogadott törvényekkel, szabad. Senki nem kényszeríthető ... arra, hogy kinyilvánítsa hitét és vallási meggyőződését.” A politikai pártok aktivitásáról rendelkező 57. szakasz ismét visszatért a szekularizáció kérdéséhez annak rögzítésével, hogy „A politikai pártok alapszabályzatainak, programjainak és tevékenységének összhangban kell lennie a demokratikus és szekuláris köztársaság elvével... Azon pártokat, amelyek megsértik ezeket a kitételeket,

[38] Alkotmány 75. szakasz.

[39] Landau, 1974, 10.

[40] Az Alkotmány III. része. Middle East Record, 1961, Vol. 2.

[41] Ince, 2012, 304.

[42] Alkotmány 2. szakasza, a török szöveg a „laikus” kifejezést használja.

végérvényesen meg kell szüntetni”. A kérdéskör súlyát mutatva az alkotmány a 153. szakaszában ismét kitér a kérdésre, amikor megkérdőjelezhetetlenséget biztosít azon intézkedések számára, amelyek a szekularizációt létrehozták és támogatták a török társadalmi életben.

A körülmények alapján érthető módon az alkotmányozási folyamat jelentős figyelmet fordított a hadsereg szerepének meghatározására. Az alkotmány intézményesítette a hadsereg politikai szerepét azzal, hogy létrehozta a Nemzetbiztonsági Tanácsot (török rövidítéssel MGK – Milli Güvenlik Kurulu) amelynek felhatalmazása igen széleskörű volt. Az MGK dolgozta ki a nemzetbiztonság elveit, készítette végrehajtásukra terveket és fogalmazta meg a feladatokat, amelyeket a lakosság és a civil szervezetek mellett a kormány is köteles volt végrehajtani. A végrehajtó hatalom gyakorlatilag megkettőződött az MGK ilyen mértékű felhatalmazásával, a hadsereg török politikai és társadalmi életre gyakorolt befolyása erősödött, és a befolyás érvényesítésének új eszközeit hozta létre. Mindez azt a meggyőződést mutatta, hogy végső soron a hadsereg az egyetlen és végső eszköz arra, hogy biztosítsa a Török Köztársaság alapvető értékeinek (nemzeti egység és szekularizáció) érvényesülését, és ez vezetett a hadsereg beavatkozásaira az alkotmány elfogadását követő két évtizedben – jóllehet közben a hazai és nemzetközi körülmények változtak. Bár az MGK létrejöttével a hadseregnek alkotmányos és legális csatornája volt arra, hogy érvényre juttassa álláspontját az ország politikai helyzetéről, a kormányzat intézkedéseiről az alkotmány védelmével kapcsolatos bármely kérdésben, ez pedig elméletben elkerülhetővé tette volna a hadsereg nyílt beavatkozását a politikai életbe, a gyakorlatban azonban a hadsereg több alkalommal közvetlenül is beavatkozott a politikai irányításba, és kormányváltást kényszerített ki.

Ugyanakkor a hadsereg beavatkozásai visszavettek a szabadságjogokból, erősítették az állam és a végrehajtó hatalom szerepét, viszont nem enyhítették a török társadalmat megosztó egyéb lényeges problémákat (etnikai megosztottság, ellentétek a vallás szerepének megítélésében), nem járultak hozzá a gazdasági helyzet szükséges és lényeges javulásához. A hadsereg még 1980-ban is a beavatkozást és új alkotmány létrehozását választotta, az MGK összetétele és szerepe csak a török-EU tárgyalások megkezdésével, az EU követelések hatására változott.^[43]

Mint látható, az 1961-es alkotmány a kiemelt négy problémakörrel egyaránt foglalkozott, bár az adott politikai körülmények miatt eltérő súllyal. Elvileg a többpártrendszer erősítésével és az arányos választási rendszer bevezetésével megteremtődött annak lehetősége, hogy csökkenjen a hatalom koncentrálttsága, a gyakorlatban azonban Törökország továbbra is erősen centralizált irányítású köztársaság maradt, miután nem jött létre a helyi önkormányzatok működőképes rendszere. Ennek hiánya összefügg az eredeti kemali felfogással a

[43] Terzi, 2013, 62.

„periféria” elmaradottságával kapcsolatban, valamint azzal, hogy az alkotmány továbbra sem ismerte el a nemzetiségeket, és így nem is biztosított számukra közösségeik szerveződéséhez eszközöket.

6. A jelenlegi török alkotmány

A ma is érvényes alkotmány alapja az 1982-ban elfogadott normaszöveg, amelyet három évtized alatt 17 alkalommal módosítottak, a 177 szakaszból 113 változtatásával. Az alapidokumentum világosan tükrözte a hadsereg beavatkozásának célját és következményeit, tovább erősítette a végrehajtó hatalom és az állam, ezen belül az MGK szerepét; csökkentette a részvételi demokrácia intézményeinek lehetőségeit; valamint a nemzetbiztonságra hivatkozva rögzítette, hogy az államnak jogában áll a rend megsértőivel szemben fellépni és bármikor csökkenteni a szabadságjogokat.

Az alkotmány 2. szakasza rögzíti, hogy „A Török Köztársaság demokratikus, szekuláris és szociális állam, amelyben a jog uralma érvényesül, összhangban a társadalmi béke, a nemzeti szolidaritás és igazságosság elveivel; tiszteletben tartja az emberi jogokat; elkötelezett az Atatürk-i nacionalizmus iránt és a Preambulumban kifejtett alapvető elveken alapszik”, a 3. szakasz alapján „a török állam, területét és nemzetét tekintve oszthatatlan egység. A nyelve a török.”. A 4. szakasz értelmében „A 2. szakasz kitételei a köztársaság jellemzőire vonatkozóan és a 3. szakasz kitételei nem változtathatóak, és változtatásuk nem javasolható”.^[44]

Az alkotmány több alkalommal esett át radikális és kiterjedt módosításon, amelyek többsége enyhítette az eredetileg meghatározott tiltásokat és korlátozásokat, továbbá garanciákat nyújtott a pártok működéséhez. Az 1995-ös módosítás lehetővé tette civil szervezetek számára a politikai tevékenységet, engedélyezte a tiltakozó megmozdulásokat, a politikai pártok és egyesülések létrehozását, továbbá megerősítette, hogy politikai párt feloszlatását, megszüntetését csak az alkotmánybíróság rendelheti el (amíg korábban a döntés egyszerű többségi szavazással történt, az új előírás szerint három-ötödös többség vált szükségesé egy párt betiltásához).

Az 1999–2002 között kormányzó három-párti (Demokratikus Baloldali Párt – Nemzeti Cselekvés Pártja – Szülőhaza Párt) Ecevit-kormány idején újabb demokratizálási hullám volt megfigyelhető. Az alkotmánymódosítások – melyekben szerepet játszottak az EU igényei^[45] – csökkentették az MGK szerepét és

[44] A Török Köztársaság alkotmánya (az 1987., 1993. és 1995. évi módosításokkal egységben): Turkish Official Gazette 17863, November 9, 1982.

[45] Az EU az év márciusában hagyta jóvá a török csatlakozási tervezetet, amelyben kijelölte azokat a területeket, ahol Törökországnak alkalmazkodnia kell az EU joganyagához. Ezt követően március 19-én a török kormány nemzeti programot fogadott el az EU joganyag átültetésére a török jogrendszerbe.

befolyását, valamint szabályozták az alapvető emberi jogok korlátozásának lehetőségeit. A szólásszabadságot garantáló 26. szakasz szinte szó szerint meg egyezik az Emberi Jogok Európai Egyezményének szövegével.

Miközben az EU csúcstalálkozó 2003-ban elismerte Törökország erőfeszítéseit a joganyag átültetésére, reformok bevezetésére, további követelményeket is támasztott: a bíróságok függetlenségének erősítését, a kurd kérdés feszült helyzetének csillapítását, az alapvető szabadságjogok gyakorlásának támogatását, valamint a hadsereg helyzetének szabályozását és a civil irányítás erősítését. A 2004-es alkotmánymódosításnál is az EU igényei alapján került sor a halálbüntetés eltörlésére, az állambiztonsági bíróságok megszüntetésére, valamint annak rögzítésére, hogy a gazdasági törvénykezés kapcsán a nemzeti és az EU szabályozás kollíziója estén a nemzetközi megállapodásnak kell elsőbbséget biztosítani.

A 2007-es alkotmánymódosítás elsősorban az államigazgatási rendszer átalakításával foglalkozott. A módosító csomagot a parlamenti elfogadást követően népszavazáson is próbára tették, és a szavazók 70%-a támogatta. Amíg a korábbi alkotmány szerint a köztársasági elnököt a parlament választotta hét évre, a módosítás szerint az elnököt közvetlenül többségi szavazással, a nép által kell választani, hivatali ideje öt év (ezt az időtartamot egy további módosítás négy évre csökkentette) és egyszer újra választható.

A hadsereg vezetésére 2007 áprilisában az elnökválasztással összefüggésben a weboldalán nyilvánosságra hozott egy nyilatkozatot, amelyben rögzítette, hogy ez az intézmény a szekularizáció letéteményese Törökországban: „...a török hadsereg ...a szekularizáció abszolút védelmezője... A török hadsereg fenntartja szilárd elhatározottságát, hogy a törvényekből eredő kötelességeit teljesítse annak érdekében, hogy megvédje a Török Köztársaság meg nem változtatható jellemzőit”^[46]. A nyilatkozatnak végül nem volt lényeges hatása az elnökválasztásra, de többen a hadsereg ismételt beavatkozási kísérletének tartották és újból felvetette a hadsereg szerepének alkotmányos kérdését. Az alkotmányos témaköröket érintő politikai csatározások átszöttek az elnökválasztás, majd a következő évi parlamenti választás időszakát. Ezekben a vitákban az Alkotmánybíróság elutasított bármifajta változtatást arra hivatkozva, hogy azok érintik az alkotmány 1–3. szakaszában foglalt elveket, amelyek a 4. szakasz szerint változtathatatlanok.

Amint azt a török alkotmánnyal foglalkozó szakértők^[47] is megjegyzik, ezek a viták nem érthetőek meg a török társadalom és politikai élet megosztottságának

[46] <https://en.wikipedia.org/wiki/E-memorandum>. A nyilatkozat azzal kapcsolatban jelent meg, hogy a győzelemre esélyes jelölről, Abdullah Gülről köztudottak voltak korábbi iszlamista politikai nyilatkozatai és meggyőződése az iszlamista Jóléti Pártban, majd később a szekularizáció ellen fellépő és betöltött Erény Pártban viselt tagsága, valamint hogy a felesége rendszeresen fejkendőt viselt.

[47] Így többek között a talán legismertebb alkotmány szakértő, Ergun Özbudun is a 2012 végén írt cikkében. (Özbudun, 2012, 47.)

figyelembevétele nélkül. A létrejött török politikai pártrendszer a központ-periféria megosztottságon alapul, azt tükrözi. A központot az erősen autokratikus és gyámkodó magatartású állami elit alkotja, akik az alkotmányozást is fentről, a civilek közvetlen beavatkozása nélkül oldották meg Kemal Atatürk idejétől kezdődően. A perifériát tulajdonképpen a társadalom mindazon rétegei jelentik, amelyek nem vesznek részt közvetlenül a kormányzásban. A pluralista rendszerre való átmenetet követően érthetően a periféria képviselőire is létrejöttek pártok, amelyek éppen a periféria sajátosságai következtében magukban hordozzák ezen tömegek vallásos megközelítését, a centralizációval szembeni kritikáját, valamint a hadsereg beavatkozásának fokozódó elutasítását. Ezek a jobbközép pártok lényegében uralták a választásokat 1950-től kezdve a nagyobb számú lakossági támogatás, valamint az aránytalan választási rendszer következtében. Törekvéseiket – különösen a vallásos szokások szabadabb érvényesítését a társadalmi életben – a hadsereg több ízben közvetlenül is meggátolta. Az 1982-ben elfogadott és autokratikus, korlátozó alkotmánynak tartott jogi intézmény- és elvrendszer módosítására irányuló küzdelmet érthető módon mind a mai napig átszövik a pillanatnyi helyzetből és hosszabb távú dominanciára törekvésekből adódó politikai megfontolások és csatározások.^[48]

A vitatott kérdéseket tekintve nem véletlen tehát, hogy miután a választásokon győztes AKP már második alkalommal ért el abszolút többséget a parlamentben, a kormány újabb alkotmánymódosító csomagot nyújtott be elfogadásra 2010-ben, amely érintette a hadsereg jogait, az alkotmánybíróságot, az igazságszolgáltatási rendszert és az emberi- és szabadságjogokat. Mivel a parlamenti szavazáson a javaslat nem kapta meg a közvetlen érvényesítéshez szükséges kétharmados többséget, de elérte a 60%-ot, a módosító csomag népszavazásra kerülhetett. A javasolt változtatások között volt az ombudsman hivatalának létrehozása,^[49] az alkotmányos kifogások kezelésének új eljárása, a személyes adatok fokozott védelme, a gyerekek jogainak biztosítása, valamint annak a mentelmi jognak a megszüntetése, amelyet az 1980–1983 közötti katonai hatalomátvétel kapcsán az MGK-ban és a minisztertanácsban levő személyek élveztek.

A módosítás megerősítette az Alkotmánybíróság szerepét abban a tekintetben, hogy tárgyalhatja a vezérkari főnök és a hadsereg főparancsnokok intézkedéseinek, valamint a parlamenti elnök tevékenységének jogosságát, továbbá jelentősen átalakította ezen intézmény struktúráját. A módosításokat – elsősorban azt kifogásolva az Alkotmánybírósággal kapcsolatban, hogy azok túl nagy

[48] Ebben a helyzetben az Alkotmánybíróság döntései is politikai jelleget nyertek, különösen annak fényében, hogy egyúttal eljárást indított a választáson győztes jobbközép AKP ellen, fenyegetve annak alkotmányellenes tevékenység miatti betiltásával. Mivel a betiltási kérdésben az Alkotmánybíróság a szavazásnál nem érte el az előírt három-ötöd szavazati arányt, csupán a pártnak jutó állami támogatás megvonása volt a büntetés.

[49] Az ombudsman intézményére vonatkozóan még 2007-ben törvényt került elfogadásra, a törvényt azonban az alkotmánybíróság megsemmisítette arra hivatkozva, hogy ilyen intézmény csak alkotmányos keretek között hozható létre.

befolyást engednek a kormányzó pártnak, illetve az elnöknek – az ellenzéki pártok nem támogatták a parlamenti szavazáson, ahol a támogatók száma nem érte el a szükséges három-ötöd többséget. Ezért népszavazásra került sor, ahol a módosítások 58%-os többségi támogatást kaptak, és hatályba léphettek.

A fentiek alapján összességében elmondható, hogy a Török Köztársaság szilárd, demokratikus alkotmánnyal rendelkezik, amely biztosítja a társadalom normális életvitelét, az emberi és szabadságjogok érvényesülését, a társadalmi és gazdasági szereplők alapvető tevékenységét. Az alkotmány ugyanakkor magán viseli a török társadalom történelmi fejlődésének számos jellegzetességét (vallás-szekularizáció ellentéte, hadsereg szerepe, nemzeti identitás és kisebbségek viszonya, a végrehajtó hatalom centralizációja), és továbbra is vita tárgyát képezi éppen ezekre a jellegzetességekre vonatkozóan.

III. ALKOTMÁNYOZÁS – A JÖVŐBEN

A legutóbbi választások alapján parlamentbe kerülő pártok közül elsősorban az AKP szorgalmazza – gyakorlatilag 2011 óta egyfolytában – új alkotmány létrehozását. Kezdeményezései rendre elakadtak az ellenzéki pártok ellenállása következtében.^[50] Az ellenzéki pártok közül az MHP támogatja az alkotmány módosítását, de elutasítja a kurdok jogainak elismerését, míg a HDP a kisebbségek, mindenekelőtt a kurdok jogainak alkotmányos elismerését, a nők jogainak kiterjesztését szorgalmazza, elutasítva viszont minden olyan alkotmányos módosítást, ami az elnöki rendszer kialakítása irányába mutat. A legnagyobb és a kemali hagyományokat leginkább őrző ellenzéki párt, a CHP nem kívánja módosítani az alkotmányt. Mint látható, a fő vitakérdések az említett négy alapkérdés, amelyet kiegészítenek kisebb-nagyobb jelentőségű, elsősorban gyakorlati jellegű megoldást kívánó problémák.

A szakértők általában négy fő eszmei irányzatot különböztetnek meg az alkotmányozás tekintetében: kemalista, konzervatív-islamista, populista és marxista-szocialista megközelítést.^[51] A parlamentbe jutott pártok több irányvonalat is képviselnek programjukban. Az AKP elsősorban konzervatív-islamista és populista, az MHP részben kemalista, részben konzervatív-islamista és felmutat populista jegyeket is. A jellemzők alapján a szakértők^[52] arra a következtetésre jutottak, hogy a pártok egyetlen közös jellemzője a populizmus, ami alatt az értendő, hogy elutasítják az alkotmány elitista, bürokratikus vagy katonai vezetésű kidolgozását, és preferálják a civil közvélemény bevonását, az alulról

[50] Az ellenzéki pártok ellenállásában nem kis szerepet játszik az, hogy az AKP az új alkotmányban az elnöki rendszer felé mozdítaná el a végrehajtó hatalom rendszerét, nagyobb hatalmat biztosítva a legutoljára megválasztott, jelenlegi elnöknek, Erdogannak.

[51] Karadut, 2012, 97-98.

[52] Uo. 101.

építkező folyamatot. Mindezek mellé a már hosszabb ideje húzódo patthelyzet feloldásához jelenleg nem kedvez a kormányalakítás bizonytalansága, azonban előnyösnek látszik az, hogy egyetértés van a főbb szereplők között abban, hogy az alkotmánynak nem annyira a szövegezését, mint inkább a szellemét látják célszerűnek megváltoztatni: legyen az konszenzuson alapuló társadalmi szerződés.

IRODALOM

- Bruinessen, van Martin (1992): *Agha, Shaikh and State. The social and political structure of Kurdistan*. Zed Books Ltd., London.
- Capezza, David (2009): *Turkey's military is a catalyst for reform*. Middle East Quarterly. Vol. 16. No. 3.
- Earle, Edward Mead (1925): *The new constitution of Turkey*. Political Science Quarterly. Vol. 40. No. 1.
- Flesch, István (2007): *A török köztársaság története*. Corvina, Budapest.
- Hale, William (1994): *Turkish politics and military*. Routledge, London and New York.
- Halpern, Manfred (1963): *The politics of social change in the Middle East and North Africa*. Rand, Santa Monica.
- Ince, Basak (2012): *Citizenship and identity in Turkey: From Atatürk's Republic to the Present Day*. I. B. Tauris, London.
- Keyman, E. Fuat (2010): *Modernization, globalization and democratization in Turkey: the AKP experience and its limits*. Constellations. Vol. 17. No. 2.
- Karadut, C. Ismail (2012): *Pursuing a constitution in Turkey: Looking for a brand-new social contract or awaiting the same-old social prescription?* Ankara Bar Review. Vol. 5. No. 2.
- Landau, M. Jacob (1974): *Radical politics in modern Turkey*. Jerusalem Academic Press.
- *Law of Fundamental Organization* (1923). Current History. Vol. XVII.
- Lybyer, Albert H. (1910): *The Turkish parliament*. Proceedings of the American Political Science Association. Vol. 7.
- Mészáros, Gyula (ford.) (1912): *A török alkotmány alaptörvényei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár.
- Metin, Özgür – Gelbal, Onur (2008): *The path to modern Turkish law*. Ankara Bar Review. Vol. 1. No. 2.
- Olson, Robert (1989): *The emergence of Kurdish nationalism and the sheik Said rebellion, 1880-1925*. University of Texas Press, Austin.
- Özbudun, Ergun (2012): *Turkey's search for a new constitution*. Insight Turkey. Vol. 14. No. 1.
- Özuglu, Hakan (2011): *From Caliphate to secular state: power struggle in the early Turkish republic*. ABC-Clio, Santa Barbara.
- *Parliamentary papers* (1877). House of Commons. Vol. XCI.
- Pintér Veronika (2005): *Út az Európai Unióba: a török tagság dilemmái*. Győri Európai Jogi Hírlevél. Vol. 8. No. 9.
- Simpson, D. J. (1965): *Development as a process: the Menderes phase in Turkey*. Middle East Journal. Vol. 19. No. 2.
- Terzi, Özlem (2013): *The influence of the European Union on Turkish foreign policy*. Ashgate Publishing Ltd., Farnham.